

İSMÂİL HAKKÎ BURSEVÎ'NİN "KİTÂBÜ'L-ENVÂR"İ

M.Murat YURTSEVER*

ÖZET

Şuarâ tezkirelerinden başlayıp zamanımıza kadar gelen pek çok edebî kaynak ve antolojide, İsmâil Hakkî Bursevî'nin (1653-1725) şiirinden örnekler verilmiş ve nazımdaki ustalığından söz edilmiştir. Hakkî'nin şiirdeki başarısı, Celvetiye tarikatının son şeyhi ve de Rûhu'l-Beyân tefsirinin müellifi olarak kazandığı haklı iki şöhretin bir üçüncüsünü ve sacayağını teşkil etmektedir. Şiirlerinde tasavvufî muhtevâ zevk planında değil, hayat felsefesi düzeyindedir. Hakkî, dünya görüşü gibi sanat anlayışını da dinî esaslara ve tasavvufî düşünceye dayandıran velûd bir şâirdir. Hattâ "bir mikdâr Kur'ân-ı Kerîm ile iştigâl olunursa bir mikdâr dahi eş'âr ile tefekkür olunmalıdır" diyerek şiirle alâkalanmayı tasavvufî âdâbdan saymıştır. Bu çalışma ile neşrini gerçekleştirdiğimiz Kitâbü'l-Envâr, Hakkî'nin vahdet-i vücûd görüşü de dahil, birçok tasavvufî mülâhazasına yer verdiği ve geniş bir şerh ile beraber kaleme aldığı 98 beyitlik müstakil bir manzûmedir.

SUMMARY

"Kitab al-Anwâr" of İsmâil Hakkî Bursavî

Kitab al-Anwâr, written and interpreted by İsmâil Hakkî Bursavî, is a work which consists of 98 couplets. This article aims to give some information about Kitab al-Anwâr. We have shown the full of poetic part; but as to prosal part, we had to be content with initial (mâtla') and last (maktâ') couplets' interpretation because of the abundance of content.

* Yrd.Doç.Dr.; U.Ü.İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Edebiyat tarihi, pek çok sanatkârı, çevresinde yükselen şöhreti nedeniyle zikre değer bulur ve sayfaları arasında yer verir. Edebiyat ise sanatçının değil, onun kaleminden çıkan ürünün adı ve bizzat metnin kendisidir. Bu sebeple şâir ve şiiri konusunda doğru kanaate varabilmek, ancak eserin kendisi ile yüzyüze gelmekle mümkündür.

Özellikle mutasavvıf şâirlerin şiirlerini kaleme aldıkları esnada yaşadıkları ortam, taşıdıkları duygular, hüznler ve çileler her zaman merak konusu olmuştur. Kendini bir anda şâir ile aynı duygular içinde bulan pek çok okuyucu, şiiri bir de şâirinin dilinden dinlemek istemiş, ancak bunun imkânsızlığı ve talihsizliği karşısında elindeki şiiri çâr-nâ-çâr hayâlinde canlandırdığı mahzûn ve derbeder bir âşığa okutmuş, onunla coşmuştur.

Şâiri tarafından şiirinin yanbaşında şerhinin de verildiği örnekler şiir geleneğinde rastlanmıyor. Kendi şiirini şerheden şâire rastlamanın son derece tesâdüfî oluşu, şiiri şerhetmeye çalışırken cerhetme tehlikesinin de muhtemel olmasındandır. İşte, İsmâil Hakkî'ya ait "Kitâbü'l-Envâr"ın ehemmiyeti tam bu noktada belirginleşmektedir.

Pek çok şiir-şinâs, tahlilinde zorlandığı mısralar karşısında, mânânın şairin karnında kaldığını söyleyerek işin içinden sıyrıladursun, Hakkî bu manzûmesinde, bir gavnâs maharetiyle kendi okyanusuna dalıyor. Şiirinin derinliklerinde bıraktığı söz sadeflerini, birer birer ve titizlikle aralayarak içlerindeki her biri birbirinden kıymetli mânâ incilerini şiirseverlerin takdirine sunuyor. Hem kürgü mükemmelliğinin hem de muhtevâ güzelliğinin desteğinde, es'ile ve ecvibelerle yer yer muammâ beyitlerinin yer aldığı, zaman zaman didaktik, zaman zaman da mistik bilgi ve duyguların öne çıktığı bu eser, tasavvufî düşüncenin, rindâne hayatın, sâlikin hâl ve makamlarına ait kavramların ve gönüllü yücelere taşıyan ilâhi bir aşkın şiirle tezâhürü ve nazmen terenümüdür.

Kitâbü'l-Envâr, İsmâil Hakkî Bursevî'nin yazdığı ve yine kendisi tarafından şerhedilen 98 beyitlik müstakil bir manzûmedir. Şerh, Hakkî'nin müfessirliğinden gelen vazgeçilmez bir temâyüldür. 120'yi bulan eserinin 50'den fazlasını şerhler oluşturmaktadır. Hattâ dîvânı dışındaki edebî eserlerinin tamamı Attâr, Mevlânâ, Yûnus, Hacı Bayram ve Niyâzi-i Mısri gibi şâirlerin şiirlerine yazdıklarını da içine alan şerhlerden ibarettir. Kitâbü'l-Envâr ise, bir şârih olarak Hakkî'nin dehâsını gösteren ve bu konuda verdiği eserler arasından seçilmiş önemli bir örnektir.

Çalışmamıza esas aldığımız bu nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan bölümü, 189/2 numarada kayıtlı olup müellifin kendi hatıyla H.1131'de kaleme alınmıştır. Metin, İsmâil Hakkî'ya ait 6 ayrı eserin bir arada bulunduğu 165 varaklık mecmuanın 22b-103a varakları arasında yer almaktadır. Mecmuayı oluşturan eserler sırasıyla şöyledir: Şerh-i Nazmü's-Sülûk, Ramazân adıyla ilgili bir risâle, Şerh-i Nazm-ı Ahmedî,

Hutbe dinleme âdâbıyla ilgili bir risâle, Şerh-i Nazm-ı Hacı Bayram ve Vâridâtı muhtevî bir risâle.

Kitâbü'l-Envâr'ın diğerk nüshalarının bulunduğu kütüphaneler ve numaraları aşağıda belirtilmiştir:

- 1) Süleymaniye Ktp. Fatih Böl. No: 2652
- 2) Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa Böl. No: 258
- 3) Millet Ktp. Şer'îye Böl. No: 1228
- 4) Millet Ktp. Şer'îye Böl. No: 1328/2
- 5) İst.Ün. Ktp. TY. No:2301
- 6) DTCF Ktp. R.Yelkenci Böl. No: 581
- 7) Üsküdar Selimağa Ktp. Hüdâi Böl. No: 465
- 8) Üsküdar Selimağa Ktp. Hüdâi Böl. No: 472/3
- 9) Üsküdar Selimağa Ktp. Hüdâi Böl. No: 466/1

Kitâbü'l-Envâr'ı tanıtmak amacıyla kaleme alınan bu makalede, manzûmenin tamamını, ayrıca muhtevânın genişliği ve eserin bütünü Hakkında bir fikir verebileceği düşüncesiyle, mensur şerhin sadece matla' ve makta' beyitlerini vermekle yetiniyoruz:

* * *

Vezin: Me fâ î lün Me fâ î lün Me fâ î lün Me fâ î lün Me fâ î lün
lün

Hâzâ'n-Nazmu ve şerhuhü kilâhümâ li'-Şeyh İsmâ'îl Hakkî
ğufira zünübehü.

Bismillâhirrahmânirrahîm.

- 1- Nedür Dervîş Muhammed feyz-i Mevlâ'ya müheyyâdur
Ne belki kaçra şeklinde görünmüş özge deryâdur
- 2- Egerçi şûret-i zâhirde za'f-ı hâli var ammâ
Velîkin kuvvet-i kıdsiyye ehli hoş-tüvânâdur
- 3- Odur Rüstem ki elinde Zâl olubdur nefsi emmâre
Sikender'dür ki rûhı gâlib-i dârât-ı Dârâ'dur
- 4- Gören Tür-ı vücüd içre Kelîmu'llâh-meşrebde
O demde bî-tevaqquf dir ki bu bir sırt-ı Mûsâ'dur
- 5- Ya anı feyz-i Rûhu'l-kıdsde görse kemâl. üzre
Cihânı itmege ihyâ meger bir kalb-i 'İsâ'dur

- 6- Ya hāline bakub mi' rāc-ı rūhānīde ol cānuñ
Degüldür bu zemīn ehli semā-peymā Mesīhā'dur
- 7- N'ola şekl-i 'avām-ı nāsa girse ihtifā için
Zamāne hāli budur evliyā Hāq ile tenhādur
- 8- Hāzīz-i hāki bekler mazhar-ı esmā olan ādem
Firişte-veş velī pervāza gelse 'arş-peymādur
- 9- Olubdur perr ü bāl-i ādemī kuvvetde efzūn-ter
Bu menzilde şaķın şanma ki Cibrīl aña hem-pādur
- 10- Ta'ab gelmez 'urūc-ı 'ālem-i lāhūt kılmakda
Gice gündüz sülūkinde egerçi pāy-der-pādur
- 11- Kāpusı kullarından olmaķ Allāh'ūñ ne devletdür
Kābül itmez 'ubūdiyette özge ol ki dānādur
- 12- Virürlerse cihān sulţanlıĝın almaz kābül itmez
Taleb kılmaz kerāmet kullıĝında pāy-ber-çādur
- 13- Egerçi kıldur ammā āşinā-yı Rabb-i muţlakdur
Görinür şüret-i bigānede bak bu ne ma'nādur
- 14- O Hāķķ'a secdeden baş kıldurub gözin göge tutmaz
Kamu hāķķ-ı cihān ammā derine çehre-fersādur
- 15- Budur insān ki kendi kendine secde kıılır dā'im
Cenāze şalına eyle nazār bürhān-ı da'vādur
- 16- Ki zīrā herkesüñ rūhı gelür hāzır olur anda
Kıılır kendi namāzını o yirde kim muşallādur
- 17- Bunı fehm eyleyemez cāhil bunı iz'an ider 'āķil
Ki zīrā degme keşf ehline bile hayret-efzādur
- 18- Kimine Hızır olur sākī kimine feyz ider Bākī
Bilinmez sırr-ı Hāllāķī ki pūşīde mu'ammādur
- 19- Başıret ehli yanında görinen şüret-i Hāķ'dur
Muhammed Muştafā vü Aħmed ü Maħmūd esmādur
- 20- Revān olduķda hūn-ı hāzret-i Hāllāc iştüdüñ mi
Ene'l-Hāķķ'ı nice her kaķra başķa başķa güyādur
- 21- Yāhūd gūş itmedüñ mi vaşfını dūnyāda bir kerre

- Anuñ kim diller içre şöreti Mecnûn-ı Leylâ'dur
- 22- Gezer tebdîl-i câme küçe-gerd-i şeh'r olub böyle
Görürler anı bilmezler dimezler ol müsemmädur
- 23- Senüñ 'azlûñde oldur ğam çeken naşbuñda şâd olur
Hadîş-i ğudsi içinde bular heb müşbet illâdur
- 24- Aña "enni erâhü" dir bilen nür olduğın maḥzâ
Şifâtıyla eger gördüm diyen var ise bînâdur
- 25- Kimi nefy ü kimi işbât ider anı bu 'âlemde
Kimi lâkinde ğalmışdur kiminüñ ḥâli ammâdur
- 26- Budur bu ḥikmet-i zevkiyye bunda baḥş-i 'aql olmaz
Anı ehl-i ḥired bilmez egerçi İbn-i Sînâ'dur
- 27- 'Acebdür kim seçilmez gevheri seng-i siyâhından
Kimi gevher dir ammâ kimisi dir seng-i ḥarâdur
- 28- "Ķuli'llâhümme"de baĶ "Mâlike'l-mülk"i te'emmül Ķıl
Kimi Ķul eylemiş kimi derinde şâh u pâşâdur
- 29- Serîr-i ma'firet üzre kimi şeh-vâr oturmışdur
Tecellîden vücûdı nûrına baĶsañ ser-â-pâdur
- 30- Bu kimdür ya bu kemdür dirse bir maḥcüb ğâfildür
Bu gizlûdür bu gözlûdür dise ger kendi a'mâdur
- 31- Ne kârî ki cihânda iĶtizâ itmîşdürür ḥikmet
Gelür elbet vücûda zehrdür yâḥûd ki ḥalvâdur
- 32- Ne kim 'ilminde şâbitdür anuñ taĶyîri mümkün mi
Ki dest-i Ķudretiyle cümlesi maḥtûm u mümzâdur
- 33- Şühûd-ı ḤaĶ bozulmaz ezmine aña berâberdür
Kimüñ adrâk-i tâmmı varsa aña bu hüveyyâdur
- 34- Ne görsen 'âlem-i şüretde inkâr eyleme anı
Ki zîrâ tâ ezelden levḥa-sebt olmuş Ķazâyâdur
- 35- Bunun cürmi nedür dirseñ ḥaḥâdur fi'l-ḥaĶîĶa bu
Bunuñ sırrı nedür dirseñ bu söze söz yok a'lâdur
- 36- Ne ğülzâra ki girseñ güllerinüñ cevheri birdür
Velî zâhirde reng ü büyle heb başĶa simâdur

- 37- Ne vaḥdetdür ki keşret görünür ol vaḥdete bakşañ
Nazar kı̄l ol güle kim gülşen içre adı ra' nādūr
- 38- Şecerde aşl birdür kim nevāt ol aşlı ḥāmildür
Fürū' ma nihāyet yoḡ egerçi aşlı yek-tādūr
- 39- Biñe bir dirse bir ādem bu sözüñ ḥikmeti vardūr
Ki yıldız birdür aşlında eger 'ıḡd-ı şüreyyādūr
- 40- Tefāvüt geldi māhiyyātdan ızhār idüb kendin
Şu' unāt-ı İlähiyye aña vech-i tekāzādūr
- 41- Ḥilāfetde ne tertīb eyledi peygamber-i dānā
Nazar eyle ki nice biri birisinden evlādūr
- 42- O kim dervīşdür gerçek aña bir oldı luḡf u ḡahr
Bu iki fer'un aşl u ma' dīni bir aşl-ı ḡarrādūr
- 43- İki eldür velī dūşa bakılsa yek cihetdendür
İmām miḡrāb içinde şaḡ u şola kār-fermādūr
- 44- İki ḡaşuñ miyānında nedir ḡāle nazar eyle
O da ez-cümle bu enfüs içinde nükte-pīrādūr
- 45- Ḥaḡīḡatde budur iş gerçek añla bu degüldür dūş
Bakılsa rüy-ı kārā gerçi kim bir özge sevdādūr
- 46- Ne sevdādūr ne şafrādūr velākin ḡükm-i ḡılḡatdür
Ki insān neş'ede mecmū'a-i esrār-ı eşyādūr
- 47- Ḥaḡ'a eyle nazar ḡalḡuñ elinde nesne yoḡdur ḡiç
Cedel itmek cihān ḡalḡı ile bir ḡurı gavḡādūr
- 48- Dir iseñ herkesüñ bir ismi var esmā-i ḡüsnādan
ḡarāz andan bu ḡalḡuñ yüzlerinden Ḥaḡḡ'ı iḡyādūr
- 49- Cevāb oldūr ki Ḥaḡḡ-ı muḡaḡa rāci'dürür cümle
N'idersin fer'i aşla ir ki Mevlā 'ālem-ārādūr
- 50- Gedāyı ḡo murādūñ şāhdan iste ki ḡādirdür
Ki "es-Sulḡānū ḡıllu'llāḡ" aña billūr minādūr
- 51- Bu ḡıllu'llāḡ'dan ḡuḡb-ı vüçüda intıḡāl eyle
Serīr-i nāzda zīrā ḡatı ḡüb u dil-ārādūr
- 52- Bu tevḡīdi bu tecrīdi bu tefrīdi bilen 'ārif

- Şerī'atde haķīkatde 'aceb maķbūl-i Mevlā'dur
- 53- Meges bilmez bu ķandi tūti-i gūyā bilür anı
Ne bilsün çāšnīsın mūr anuñ kim ta'm-ı 'Anķā'dur
- 54- Ne 'Anķā'dur ki zīr-i bāline almışdur eşyāyı
Aña eşyā ya beyza ya firāķ-ı mürġ-i şahrādur
- 55- Serāy-ı vaħdete giren serīr-i sırda sultāndur
Kūlāhı tēc u dülbendi zer ile şan muţallādur
- 56- "Ebītü 'inde Rabbi" maţbaħından zevķ-yāb olub
Mülükāne ġidāsı dem-be-dem anuñ müherrādur
- 57- Geçe 'aķl-ı ma'āşın 'ilm-i cüz'iden 'umūma heb
Ki zīrā bunlar ehlu'llāh yanında hān-ı yaġmādur
- 58- N'ola seyl-āb olursa 'ışķ-ı Hāķ'dan gözleri yaşı
Degüldür göz yaşı her dānesi lūlū-yi lālādur
- 59- Sipihr-i nīl-gūna sürme-dān-ı hāk-pāyidür
Çeker her şeb gözine tūtiyā-yı çeşm-i havrādur
- 60- Gözetmez cām-ı Cem şürb-i şarāb-ı 'ışķ iden kimse
Dimāġ āşüfte-gāna bu bilinmez özge şahbādur
- 61- Bunı nūş eyleyen keyf-i raķīķ-i 'adne beñzetmez
Bu bezm ehli ezelden tā-ebed hōş-mest ü şeydādur
- 62- Eger vezn eyleseñ bir felse degmez hāl-i dünyāyı
Bilen yanında budur hāl-i dünyā tā ki dünyādur
- 63- Gözinüñ ġamzesine aldanub havrāya meyl itmez
Ki ehlu'llāh yanında ol da kār-ı ehli 'uķbādur
- 64- Ne 'azlinde ne naşbındadurur dünyānuñ işbu dil
Ne varlıķda ne yoķlıķda ķamusından müberrādur
- 65- Ne eklinde ne şürbindedürür 'uķbānuñ uşbu cān
Huliyy ü hulle vü tēc ü niţākından mu'arrādur
- 66- Ne Bursā vü ne İstanbul ne şehr-i Şām ü ne Mısr'uñ
Hevāsından şafāsından müzekkādur muşaffādur
- 67- Bana eglence zārīdür bu bāġ-ı dilde bülbül-vār
Degüldür ihtiyārī tā-ezel hāl-i süveydādur

- 68- 'Abā ehlin kabā ehli ne bilsün kim degül hem-reng
Siyeh çul-puş olanı bilmez ol kim ehl-i dünyâdur
- 69- Sipihre irse ger rif'at yüzinden başı dervişün
Yine yüz yirde vü pür-mürde-hâl ü bi-ser ü pâdur
- 70- Hārābāt içre büm-āsā tütubdur mesken-i tenhā
Velīkin kalbi güyā beyt-i ma'mūr-ı mu'allâdur
- 71- Aña zīnet virür abdāl içinde müy-i jülīde
Ki cennetdedürür güyā o mü zülf-i muṭarrâdur
- 72- Cihānda kan bulaşmak olsa dest ü dāmene bir dem
Anı gâsl eylemek vâcib olur kim hükmi-i fetvâdur
- 73- Velīkin kan yalaşmak lâzım oldu 'âşıkân içre
Ki o fetvâ ise bu da mü'ekked hükmi-i taḫvâdur
- 74- Aña fetvâ viren zâhid buña fermân viren 'âşık
Nazar kılsa kangısı 'allâme vü 'ilm içre monlâdur
- 75- Bu monlâ hükmini tütmezsa her kim 'ârifân içre
Degüldür mezhebi imân ü belki gebr ü tersâdur
- 76- Bunu bir hâceye söyle ki İbrâhîm-i Edhem'dür
Bunu bir cāna 'arzeyle ki nāmı Aḫmed Ağâ'dur
- 77- Adı hâce ise 'ilmi İlâhî'dür ḫaḫîkatde
Ki sırrı nefis ü kalb ü rûḫına anuñ müvellâdur
- 78- Adı Ağa ise ehl-i 'abāya mülḫık olmuşdur
Dime anı ki Ehl-i Suffe'den ḫâl içre ednâdur
- 79- O bir merd-i İlâhî'dür ki anda sır-ı Yūsuf var
Aña dāmen-zen olmuşdur cihān güyā Zeliḫâ'dur
- 80- Elifdür mebd-i evvel ta'ayyün bā'da muzmerdür
Ḥaḫâ'ik âdem-i ma'nî içinde güyiyâ zâ'dur
- 81- Leben deryâ-yı demde garḫ olubdur kimseler bilmez
Bu taḫta-pâre zâhirde aña bâdi-i icrâdur
- 82- Toğub mâder radî'ından bulubdur terbiye muṭlaḫ
Ki pistânında süd yoḫdur velî oğlında peydâdur
- 83- Gümüşden levḫa yazdı eyledi Kur'an'ı sî pâre

- Eger kavli eger fi'li yazılmış bunca eczadır
- 84- Nice mümkün bu 'ömr içre gıdasız uyumak yatmak
Gürisne olsa tıfl-ı nâ-şikibâ hâli şekvâdur
- 85- Nice yüz biñ yıl oldı tatmaduñ bir nesne lezzetden
Koyub kandi vücuduñ zehr ile dâ'im müberrâdur
- 86- İki 'ayn ile senden 'aynünü aldı ne gâfilsin
Nedür dirsen nişanı anuñ istirhâ-yı a'zâdur
- 87- 'Aceb bir dâl ile biñ dâle düşdün irmeduñ tâya
Çıkarduñ mahrecinden harfi lafzuñ bi'-mezâyâdur
- 88- Kalem elde vü levhuñ dilde vü feyzuñ ola böyle
Ne yazmazsın ne çizmezsın bu ne özge temâşâdur
- 89- Şahâbe içre çün 'Osmân olubdur Câmî' u'l-Kur'an
N'ola dirsem dili mecmu'a-i esrâr-ı meşnâdur
- 90- Bu dünyâ hâli hüsn-i hâline nisbet ile anuñ
Hemânâ nisbet-i fark-âver-i ma'nâ vü mebnâdur
- 91- Hudâ'dur mâni' u mu'tî hazâ'in kabzasındadır
Kime virürse miftâhın ne söz her hükmi mücrâdur
- 92- Ne şabra bağla bel ne şükr ile kıl hâlünü muhtel
Fenâya ir fenâya mâ'adâsı ağ u qaradur
- 93- Bu hükmi idemem tefhîm bu hâli idemem ta'lîm
Bu emri idemem taqsîm ki bunlar heb müşennâdur
- 94- Ne İsmâ'îl Hâkkî'yam ne bir şâhib-i terakkiyem
Ne bir ehl-i telakkiyem ne âyînem mücellâdur
- 95- Bu söz kim söyledüm şimdi tutagör anı var imdi
Ki bir çatra sözüm hikmetde biñ deryâyâ imâdur
- 96- Saña ebyätumuñ zevki bedeldür erba'inâta
Ki feyz-i rahmete mizâb-ı zer mecrâ-yı pehnâdur
- 97- Nuqatüm güyiyâ hâl-i siyehdür çehre-i feyze
Sütürüm ser-keşide serv-i reşk-ârâ-yı Tübâ'dur
- 98- Devâtüm nündür andan çıkubdur harf-i ma'nî heb
Bu ilhâmuñ maqâmı "Kâbe kavseyni ev ednâ" dur.

Birinci Beytin Şerhi:

(22b) *Nedür Dervîş Muḥammed feyz-i Mevlâ'ya müheyâdur*

Dervîş fakîr demekdür. Fakîr-i şer'î oldur ki nişâba mâlik olmaya. Ve fakîr-i ḥaḳîkî oldur ki ne kendi vücûdına ve ne ḥod vücûdına muzâf olan mâsivâyâ mâlik olmaya. Belki cümlesini fî-sebîli'llâh bezl idüb mecmû'ından fenâ bula. Gerekse zâhîrde nişâba mâlik olsun Ḥazret-i Dâvud ve Süleymân ve Yûsuf ve Eyyüb ve İskender ve ğayrılar gibi ve gerekse olmasın Rasûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem ve aña pey-rev olanlar gibi. Velâkin bir kimse Rasûlu'llâh'a fakîr dise ta'zîr lâzım gelür. Zîrâ cemî'-i ḥazâ'în kendine müselleme ve müfevvez iken qabûl itmeyüb terk itdi. Ve bu sırâ işâret idüb Qur'ân'da gelür: "Ve vecedeke 'â'ilen fe 'agnâ". Burada 'â'il ile murâd zâhîrde 'adîm ve bâtında fakîr-i ḥaḳîkîdür ki mâ-sivâ'llâh'dan bi'l-küllîye teḥallî eyleyendür. Ve ğınâ ile murâd mâl-i Ḥadîce raḳîya'llâhu 'anhâ ve seyf ü rumḥ ile taḥşîl olunan rızq ve bâtında vücûd-ı ḥaḳîkîdür ki vücûd-ı mecâzîden boşaldıktan sonra zühür itmişdür. Anuñçün vahdet didükleri, 'abd mevlâ ola demek degüldür. Belki keşretüñ ḥükmi zâ'il olub sırr-ı vahdet-i vücûd itmekdür. Bu vücûd ise ezeli ve ebedî birdür. Şirket, vücûd-ı imkânîden gelmişdür ki mâhiyyeti 'arızdur. 'Arız ise ma'dûm ḥükminde olmağla vücûd-ı imkânînin vücûd-ı vâcibîye aşlâ müşareketi yoğdur. Pes anlar ki maḥcûblardur ve vücûd-ı imkâm işbât idüb (23a) zenb-i vücûdla mübtelî olurlar. Ve anlar ki mükâşiflerdür, vücûd-ı vâcibîden ğayrıyî nefy idüb zenb-i vücûddan ḥalâş olurlar. Ve bu maḳûlelere dervîş-i ḥaḳîkî dirler. 'Abâ ve qabâ şüretinde olmağ berâberdür. Şu qadar vardur ki 'abâ şüretinde olmağda âl-i 'abâyâ teşebbüb ve şuleḥâ-i ehl-i sülûke taqlîd vardur. Bundan zâhîr oldı ki vücûdında fakr-ı ḥaḳîkî ma'nası zühür itmeyen ehl-i 'abâyâ iltifât yoğdur. Belki ekşeri müdde'idür. Da'vânüñ eşeri budur ki ehl-i dünyâ qapularında dervâze idüb mel'un olur. Zîrâ fakr-ı ḥaḳîkîde ğınâ-yı ḥaḳîkî vardur. Ve anuñ ki ğınâ-yı ḥaḳîkîden ḥişsesi ola, qanı' olur. Ve ol deryüze ki ba'z-ı ehlü'llâhdan şadır olmuşdur, anuñ sırr-ı 'azîmi vardur, burada dinilmez. Pes herkes bu yüzde muḥaḳḳıqa taqlîd itmek olmaz. Anuñçün ba'z-ı ümür ḥaşâ'îş-i nebeviyyedendür. Ey mü'min-i ḥaḳîkî eger bu fakr-ı ḥaḳîkî maḫlûbuñ ise cvvelâ mertebe-i ḫabî'at-ı ḥayvâniyyeyi ümür-ı muḥarreme ve müştebihe ve mekrüheden tezkiye ve şâniyen ḫalâlât ve mübâḫâtdan taḫlîsdür. Bu me'ânî ki esâs-ı sülûkdür, ḫâşıl olmasa hevâ-yı nefis ḫâli üzerine qalur. Ve rûḫda zühür iden ma'ârif, şüreti ma'ârif-i süfliyye

olur ki 'inde'l-kümmel mu'teber degüldür. El-haşıl insân-ı haķikî olmak isteyeyñ, insân-ı hayvânîniñ mübtelâ olduğı muvâfakât-ı tabî'iyeye ve muhâlefât-ı şer'iyeyeden pâk olmak gerekdür. Tâ ki tedricle maķâm-ı rüha ve sırta teraķķî idüb ma'ârif-i haķikîyyeye ile tecellî eyleye. Bu fakîr ba'z-ı dervîşâna mülâķî oldum ki zâhirlerinde libâs-ı şerî'at olmayub ol ma'nâdan 'uryân iken ba'z-ı küşüf-ı süfliyyeleri vardur. Bu ise mekr-i maķzudur. Pes bu maķüle istidrâcdan Haķ Te'âlâ'ya isti'âze gerekdür. Yađ südden haşıl olur şudan degül. Şudan buldum dise kizb ü iftirâ ider. (23b) Ve kümmel-i evliyâ buyurmuşlardur ki tecelliyât-ı şuhûdiyyeye, tecelliyât-ı vücûdiyyeden aħz olunur. Ve âyinesiz yüz görünmez. Pes cemî'-i tâ'ât ü 'ibâdât her yüzden tecelliyât-ı İlâhiyye'ye âyine vâķî' olmuşdur. Bu ma'nâdan gâfil olan ħalî'ül-'izâr ve bed-i'tikâd ve bed-girdâra ışık ta'bîr iderler ki fakruñ ma'nâsını idrâk itmemişlerdür. Evâmîrûñ zavâhirini kuyûd 'add idüb andan dağı boşalmışlar ve küfr-i mezmûm ile tolmışlardur. Lâzım olan üç nesnedür ki îmân ve tâ'at ve ma'rifetdür. Müşâhede ma'rifete tâbî'dür. Pes anuñ ki îmânı olmaya, tâ'atı bâtıldur. Ve anuñ ki tâ'atı olmaya ma'rifeti merdüddür. Ve anuñ ki ma'rifet ve maĥabbetden dimâğı çâşnî-dâr olmamışdur, müşâhedeşi yoķdur, ki mertebe-i iĥsândur. (Haķķ'ı görür gibi 'ibâdet itmeğe iĥsân dirler). İnsâna zarar viren kendi nefesine kendi kaydıdur. Yoĥsa Haķ Te'âlâ'nun aña kaydı degüldür. Anuñçün dirler ki mürîd oldur ki anuñ irâdeti olmaya. Maķsûd, nefsiyle irâdeti olmaya dimekdür. Ve illâ, irâdeti irâdet-i Haķķ'a tâbî' olub kendi irâdetinden fenâ bulan sâlike mürîd-i haķikî dirler: "Ve mâ teşâ'üne illâ en yeşâ'allâh". Ve ĥadîşde gelür ki: "Allâhümme 'agnî bi'l-iftikâri ileyk". Ya'nî baña ĥinâ-yı tâm, saña iftikârdadır. Ve iftikâr esmâ-i İlâhiyye'nüñ her birinüñ yüzünden müsemmayâ ihtiyâcdur. Ve bu ihtiyâcda cümle esmâ-i cemâliyyeye ve celâliyyenüñ aĥkâmı dâĥıldür. Ve bu maķüle iftikâr, mâ-bihî'l-iftihârdur. Zîrâ herkese naşîb olmaz. Ve bundan fehmi olunur ki insânüñ kemâli tedricîdür. Pes rızķa muĥtâc olan yâ Rezzâķ dir. Bu ism-i maĥşûş yüzünden arz-ı ihtiyâc ider. Ve marîz olan yâ Şâfi' ve mu'âvenete muĥtâc olan üftâde yâ Mu'îñ ve tevbesini kabûle tâlib olan yâ Tevvâb'dir. Ve 'alâ hâzâ anuñçün Haķ Te'âlâ a'dâd içinden toķsan toķuzu ihtiyâr idüb esmâ-i külliyyesini ol (24a) 'aded üzerine ĥaşr eyledi. Zîrâ bunlaruñ yüzünden iftikâr-ı tekmiñ vücûd-ı insânide kâfidür. Egerçi ki esmâ-i cüz'iyeye nihâyet yoķdur: "Nes'elü'llâhe Te'âlâ faẓlehü ve ĥinâhü". Muĥammed aşlında Rasûl'llâh'uñ salla'llâhu 'aleyhi ve sellem bu 'âyn-ı ĥâriciyye göre ism-i şerîfleridür. Zîrâ cemî'-i aķvâl ve e'âl ve aĥvâlde merraten ba'de uĥrâ Maĥmûd olmuşlardur. Aĥmed ismi ise te'ayyün-i rüĥâniyye göredür. Anuñçün Tevrât'da ve İncil'de ve sâ'ir suĥuf-ı İlâhiyye'de Aĥmed ismi ile mezkûrdur. Ve Livâ'ül-ĥamd Aĥmed'e mensûbdur. Ve Âdem'üñ 'aleyhi's-selâm ibtidâ ĥamd itdüği Aĥmed'üñ

lisânındandır. Pes cemî'-i te'âyyünâtde hamd-i muṭlak aña muzâfdur. Ve 'âlem-i rûhânide tecerrüd-i tām olmağla Ahmed'un hurûfi Muhammed'den eḳall oldu. Pes bu iki isim bi'l-i'tibâr birbirine muğâyir ve fi'l-haḳîka müttehidlerdür. Ve esmâ ve elkâb ve küna semâdan beri gelür. Ya'nî te'sîri 'âlem-i haḳîkatdendür ki bi-hasebi'l-münâsebât meşiyet-i İlähiyye ile hâşıldur. Egerçi ki zâhirde peder ü mâderüñ tesmiyyesindendür. Ve bundan gayrı herkesüñ 'inda'llâh ism-i maḫşüşü vardır ki fi'l-haḳîka ol isim ile med'uvv olsa gerekdür. Meşelâ bir kimsenüñ zâhirde ismi Muhammed olub aḫlâkı yüzinden müzemmem olsa aña Muhammed dimek tesmiye-i mücerrededür. 'Aksi daḫi böyledür. Meşelâ bir kimseye 'abdü's-şems diseler, nitekim câhiliyyetde şâyi' idi, ol kimse fi'l-haḳîka mü'min olsa 'inda'llâh nâmı 'Abdu'llâh olur. Ve aḳtâbuñ daḫi merâtibe göre esmâ-i keşîresi vardır ki 'inda'l-aḳtâb anuñla mezkûr olurlar. Ve her mevcüdda haḳîkat-i Muhammediyye'den hisse vardır ki anuñla ol haḳîkate mürtebiḫ olmuşdur. Şemsden 'aḳs iden pertev gibi. Egerçi ki şems maḳâmında şâbitdür ki bir hâneye hülül itdüğü yokdur. Fe'fhem fe-innehü min-mezâliki'l-aḳdâm va'llâhü'l-müste'ân. (24b) Ve havâşş-ı nâsa münâsebât-ı hâliyyede faẓl-i 'âzîm olduğı gibi münâsebât-i lafzıyyede daḫi meymenet-i 'azîme vardır. Anuñcün dimişlerdür ki bir ḫuşûşda müşâvere için müctemî' olan ḳavm arasında ism-i Muhammed ile müsemmä kimse bulunmaḫ gerekdür. Ve illâ ol müşâverede meymenet olmaz. Ve cemî'-i eşyâ miyânında gerçi münâsebât-ı keşîre vardır. Fe-emmâ ziyâde ḫafâsından herkes idrâk idemez. Ve tâ'ife-i hurûfiyye bu münâsebâta zâhib olub her iki nesne arasında cihet-i câmi'a bulmuşlar ve eşyâyı şüret-i insâna ḳomuşlardur. Ve her isimden, meşelâ Âdem ve feres ve mercân ve emsâlinde lafza-i celâle ile şirkete zâhib olmuşlardur. Fe-emmâ cümleden ziyâde mu'teber olan tevḫiddür ki mâsivâyı nefydür ve Haḳḳ'ı cihet-i vaḫdet yüzinden bilmekdür. Burada Dervîş Muhammed'den murâd bu fakîrden bey'at-gerde olub hâlen İstanbul'da tavaḫtun iden Evliyâ Dervîş Muhammed'dür ki bu nazm u nesre bâ'îş olmuşdur. *Haḳḳa'llâhu fakrahu ve ḳavvâ zahrahu ve heyye'e emrahu ve aḫyâ zikrahu ve ḳârane bi'l-ğınâ debrahu*. Feyz-i Mevlâ iki vech iledür ki biri bi'l-vâsiṭa ve biri daḫi bilâ-vâsiṭadur. Ve ol ki bilâ-vâsiṭadur, "innâ 'araḫna'l-emânete" naşşından mefhûm olan emânet-i kübrâ ve ḫilâfet-i 'uzmâdur. Zîrâ insânda gerçi iki vech ile daḫi sırr-ı aḫz-i feyz vardır. Fe-emmâ bilâ-vâsiṭa olan a'lâdur. Nitekim "İ ma'a'llâhi vaktüm" eḫadiyyeti aña remz ider. Anuñcün Leyle'-i Mî'râcda "*fe-evhâ ilâ 'abdihî mâ evhâ*" vefḳınca bilâ-vâsiṭa olan esrâr-ı 'azîme ve keşîre ile imtiyâz buldı. Ve bu ma'nâ insânüñ sırrına dâ'irdür. Zîrâ sırr-ı insân sırru'llâhdur. Ki ol surla bilâ-vâsiṭa Haḳḳ'a irtibâḫ bulmuşdur. Nitekim rûḫ-ı menfûḫ yüzinden bi'l-vâsiṭa ta'alluḫ eylemişdür. Ve felâsife tâ'ifesi vâsiṭa ile olan silsileden gayrı işbât

(25a) itmedüklerinde *ḥaṭā* itdiler. Ve ‘ulemā bi’llāhuñ ba’zılarında Rasūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem iki vech ile irtibāṭ vardır. Biri irtibāṭ-ı zāhirdür ki silsile-i ḥadīşde dāhillerdür. Anuñçün ehl-i ḥadīş fuḳahādan efdaldür. Ve biri irtibāṭ-ı bāındur ki nefes-i Raḥmānī yüzinden ittīşālleri vardır. Burada Mevlā zikri, insāna ‘abd itlākına göredür. Ve müheyā olmak, maḥallini tehyi’eye göredür. Maḥall-i insān ise ḳalbdür. Pes her ḳalb cemī’-i şevāgilden ḥattā rusūm ve işlāḥātdan bile pāk olmasa feyz-i külliye mazhar olmaz. El-ḥāşıl dü ‘ālemde olan sevād ve beyāzuñ cümlesinden levḥ-i ḳalbi pāk itmek gerekdür. Tā ki ‘ālem-i ḥaḳīḳat münkeşif ola. Egerçi fi’l-cümle taşfiye ile ba’z-ı aḥvāl-i melekütiyye zühür ider, velākin cüz’iyyātdur. Ba’de zā bu mısra’ su’āl ve cevābı müstemildür. Ya’nī Dervīş Muḥammed’uñ tarīḳat cihetinden ḥālī nedür diyu su’āl iderseñ cevāb budur ki ḥālen kalbini tehyi’e ve taşfiye yüzinden feyz-i Mevlā’ya müheyā ve āmādedür. Ḥak-i pāk gibi ki bārān-ı pāke muntazırdur. Ve bundan fehmi olunur ki feyz-i İllāhī ḳalb-i insānda bi’l-ḳuvve mevcüddür. Velākin zühür ve fi’l-i ‘ināyete mevḳūf ve tecelliye da’irdür. Nitekim maḥrūş ve mebzūr olan tarlada bezr bāın ve bi’l-ḳuvve zāhirdür. Şöyle ki zāhir ve bi’l-fi’l vüçüd-pezir olması bārānuñ nüzūline baḳar. Pes bunda ḥāricden nesne yokdur. Nitekim rūḥ-ı menfūḥ daḥi böyledür. Nefḥ ile ta’bīr olunduğı kemāl-i zühürünü temşıldür. Ve raḥm-ı māderde olan cenīnuñ vüçüdü müstekmil olmaduḳça rūḥ-ı ḥayvānī zāhir olmaduğı gibi raḥm-ı isti’dādda olan ma’rifet ve ḥaḳīḳat daḥi şerī’at ve tarīḳatuñ istikmāline menūtdur. Ve fenāfi’llāh ḥāşıl olduḳda sırr-ı feyz zāhir olur. (25b) Nitekim ḳubūrdan meb’ūş olanlaruñ ervāḥı fenālarından şoñra nefḥ olunur. Velākin fenā-i şūrīden şoñra nefḥ olunan rūḥ, iḥyā-i cesed ve fenā-i ma’nevīden şoñra nefḥ olunan rūḥ, iḥyā-i ḳalb içündür. Ki bu iḥyā ile tıfl-ı ḳalb “*ḥalīfetu’llāhi fi’l-arz*” olur. Ve bundandır ki “*el-mū’minūne lā-yemūtūn*” vārid olmuştur. Zīrā cemī’-i te’ayyünātdan fenā bulan kimesneye mevt olmaz. Olsa daḥi şūrīdür ki rūḥ-ı insānīnuñ cesed-i dūmı zāhīren müfāraḳatıdır. Ve bu ma’nā aña nesim-i cennet gibi ḥōş gelür. Ve bu sırr-ı fenādır ki arzda ecsād-ı kümmel çürümez. Zīrā feyz-i İllāhī ile baḳā-i cāvidānī bulub berakāt-ı rūḥāniyye ecsāda daḥi sārī olmuştur. Ve bunlar anlardır ki ‘ālem-i ekvānuñ fevkinde olan ‘ālem-i vüçübdan “*lā ilāhe illā ene*” tevḥīdini gūş itmişler ve Ḥak ile ḳā’im olmuştardur. Ve bunlar misk-i ezferden e’azz ve kibrit-i aḥmerden enderdür. Egerçi ki bu ümmet-i merḥūme içinde her ‘aşırda ve belki her nefesde yüzyigirmidörtbiñ veliyy-i ‘urfī mevcüddür. Ki güzer iden yüzyi-girmidörtbiñ enbiyānuñ ‘aleyhimü’s-selām esrārına mezāhirdür. Ve gāḥ olur ki ‘aded-i mezkūrdan daḥi ziyāde olurlar. Zīrā ḳurb-ı sā’atde meb’ūş olduklarından esrār-ı berzāhiyye ve ḥaşriyye anlara münkeşif ve muḡayyebāt-ı ‘ālem-i melekūt mütecellīdür. Bā-

huşuş ki anların kemâlleri metbû'larının kemâlâtına tâbi'dür. Pes metbû'ları ekmelü'l-halk olcağ kendileri daği aña kıyâs olına. Bu sebebden bu ümmete ümmet-i vasat dinildi ki cemâl ve celâl miyânını câmi' ve şıfat-ı vücüdiyyeleri ifrâṭ ve tefriṭden berî ve her vech ile mu'tedillerdür. Ve i'tidâl-i ḥâl ve mizâcdan insilâḥa kâdirler. Ve mi'râc-ı rûḥâniye mâliklerdür ki eşrefü't-teveccühâtur. Nes'elü'llâhe zâlike min-fâzlih. (26a)

“Ne belki kaṭra şeklinde görünmiş özge deryâdur”

“Ne” lafzı, terakki içündür. Ya'nî feyz-i Mevlâ'ya müheyyâ olmak degül belki bi'l-fi'l ehl-i feyzdür. Zirâ bâṭını deryâ gibi mevc-engizdür. Egerçi zâhiri kaṭra şüretinde görünmişdür. Kıllet şüretinde rû-nümâ olmak ise ma'nâda keşir olmağa ma'nî degüldür. Nitekim Kur'an'da gelür: “*Kem min fi'etin kalîletin galebət fi'eten keşiraten bi-izni'llâh*”. Meşelâ Ḥazret-i İbrâḥim ve Mûsâ 'aleyhime's-selâm, kıllet şüretinde iken keşiru'l-asker olan Nemrûd'a ve Fir'avn'a gâlib oldılar. Zirâ bâṭınlarında 'asker-i rûḥânî var idi ki ceşm-i düşmene hüveydâ degül idi. Zâhirde kâr iden ise bâṭında olan te'sirdür. Pes bâṭın kuvvetde olcağ zâhirüñ za'fı zarar virmez. Bundan fehm olındı ki insân 'âlem-i aşğar ve mâ-'adâsı 'âlem-i ekberdür. Ya'nî kaṭra deryâya nümüne olub feyz-i deryâ anda münderic olduğı gibi insân daği şıgarı ile bile 'âlem-i ekberüñ esrârı anda dâḥıldür. Zirâ şüret-i İlähiyye üzerine halk olınmışdur. Şüret-i İlähiyye'den murâd şüret-i ḥaḳıḳiyyedür ki şıfat-ı İlähiyye'den 'ibâretdür. Ḥayât ve 'ilm ü irâdet ve kudret ve emşâli gibi. Ve bu şıfat insânda müctemi' ve mâ-'adâsında müteferrikdür. Egerçi her zerrede mihrüñ ḥâli vardur, velâkin kuvvet ve fi'l ile tefâvütleri vardur. Pes bir zerre ki cemî'-i esmâ'-i İlähiyye ve şıfat-ı Rabbâniyye'yi câmi'dür. Bu cem'iyetden zâtında zuhür iden şey kalîldür. Mâ-'adâsı bütündadır. İnsân ise böyle degüldür. Anuñçün medâr-ı 'âlemdür. Ve her vech ile zimâm-ı taşarruf anuñ yed-i tedbîrine teslîm olunmuşdur. Ve bundan zâhir olur ki insân her bir ferd-i 'âlemden efdaldür. Ve mecmû-'i efrâd-ı 'âlem ile berâberdür. Anuñçün Rasûlü'llâh 'aleyhi's-selâm efdalü'l-halkdur (26b) muṭlakâ. Ya'nî Rasûlü'llâh'da âdem ve men dühühü olanların kemâlleri mevcüddür ki sırr-ı işṭifâ-i Âdem ve necât-ı Nüh ve ḥullet-i İbrâḥim ve kelâm-ı Mûsâ ve emşâlidir. Ve bunlar şıfat-ı mezkûrenuñ her biriyle birbirileri üzerlerine fâzıl oldukları gibi Rasûlü'llâh 'aleyhi's-selâm ol şıfatı mecmû'ını cem' ile her birisimüñ üzerine râciḥ olmuşdur. Egerçi ki bu ictimâ' ile, mecmû'un min-ḥayşü'l-mecmû'a berâberdür. Fe'fhem cidden. Ve ba'z-ı işârât-ı Nebeviyye vardur ki kendilerinüñ ziyâde imtiyâzına delâlet ider. “*Lî-ma'a'llâhi vaḳtün*” ve emşâli gibi. Ve ma'nâ-yı mezkûruñ nazîri vardur ki rûḥdur. Nitekim Kur'an'da gelür:

“yevme yeķümü'r-rūhu ve'l-melā'iketü şaffen”. Ya'nî yevm-i kıyâmetde rūh yalnız bir şaff ve cemî'-i melā'ike dağı bir şaff olub ikisi birbirine müsâvî olsa gerekdür. Ve ol rūhdan murâd külliyyet-i rūhdur ki cemî'-i eşyâya andan nefh olınmışdur. Melā'ike ile muķâbele olunduğı melā'ikenüñ 'âlem-i ervâh ve edrâ'â kurbleri olduklarındandır. Ma'a hâzâ melā'ikeden bir şımıf vardır ki anlara ervâh ıtılâk olunur. Melā'ike-i mehiyye ki bunlarda ecsâm-ı keşife degül ecsâm-ı laţife bile yoķdur. Sâ'ir melā'ikede ise ecsâm-ı laţife vardır. Beşerde ve sâ'ir mağlûkâtta ecsâm-ı keşife olduğı gibi. Ve dimişlerdür ki melā'ikeden bir ĥidmete me'mûr olanlara melek ve rasûl dirler. Me'mûr olmayanlara rūh dirler. Zîrâ egerçi cism-i laţif ile müteşekkildür. Velâkin rûhâniyetleri ġâlib olmağla rūh-ı mađz gibidir. Bundandır ki tâ'atları tab'î ve ĥılkîdür. Beşerüñ ise kerhî ve 'ârîzîdür. Meger ıslâh-ı vücûd iden kümmelden ola. El-hâşıl zıkr olınan rūh-ı muţlak bir melek şüretinde degül aşlında 'aql-ı evvel didükleridir. Ve cemî'-i eşyâ andan aĥz-ı feyz-i rūh itmişlerdür. Her hâne şemsden aĥz-ı pertev itdüğı gibi. Ve ol rūhuñ emr-i vâhid iken cemî'-i ervâh ile (27a) tesâvîsi ve cümle-i ehl-i Suffa'ya teķâbüli Rasûlü'llâ'uñ 'aleyhi's-selâm cemî'-i enbiyâya ve evliyâya teķâbülinüñ fi'l-ĥaķıķa 'aynidur. Zîrâ buyurmuşdur ki “*Ene mina'llâhi ve'l-mü'mününe min-feyzi nûri*”. Ya'nî ben âyine-i Ĥakk'am ve sâ'ir eşyâ dağı baña âyinedür. Ve bunuñ bir nâzırı dağı Allâh ismidür ki cemî'-i esmâya muķâbildür. Anuñçün Allâh Te'âlâ cümle-i esmâ arasından anı iĥtiyâr itmişdür. Ve ol ismüñ ġavs-ı a'zam ki ĥuţbu'l-aķtâbdur, bâtında mazharıdır. Nitekim zâhirde mezâhiri mülük ve selâfındur. Anuñçün ĥadışde ġelür: “*es-Sultânu Zıllu'llâh*” ya'nî sultânu'l-vaķt olan ĥaķıķat-i İlahiyye'nüñ säyesidür, ki zâhir 'âlem anuñla müsteriĥ olur. Ve ĥuţbu'l-vaķt olan ol ĥaķıķatüñ kendi sırrıdır ki bâtın 'âlem anuñla âsûde olur ve belki zâhir 'âleme dağı beķâ ve imdâd andan ġelür. Gerek zâhir 'âlem mü'min olsun bilâd-ı İslâmiyye aĥâlîsi gibi ve gerek kâfir olsun dâru'l-ĥarb aĥâlîsi gibi. Pes dâru'l-ĥarbüñ bile üzerine evliyâdan müvekkel kimesneler vardır. Ki bu 'âlem-i tedbîr nihâyetine dek beķâ-i dâr anlarıñ nefes-i nefislerindendir. Egerçi ki anlar bu ma'nâdan bî-ĥaberdür. Velâkin şâhibü'd-dâr ki fi'l-ĥaķıķa Allâh Te'âlâ'dur. Aña düşen Ĥakîm ismi muķtezâsiyla mezâhir-i kâmile yüzinden tedbîr ve ibķâ-i 'âlemdir. Pes bu taķrîrden kaķra ve deryâ nedür ve ne vech ile kaķra deryâyâ muķâbil ġelmişdür. Ve bu temsilüñ yüzünden sâ'ir müteķâbilâtuñ esrârı dağı münkeşif oldı. Velâkin fehm-i tām ve keşf-i şariĥ gerekdür. Hiç olmazsa bârî 'aql-ı müstaķîm lâzımdur ki 'aql-ı ġudsîdür. Ve 'aql-ı ġudsî ile keşfüñ miyânında perde-i raķiķ vardır. “*Yekâdü zeytühâ yudî'u*” aña remz ider. Bize lâzım olan bu me'ânî-i celîleyi bu vech ile ibrâz ve fehm olanları irşâddur. Fehm ĥâşıl olmayıcaķ tevâķġuf lâzımdur ki her emr vaķtine (27b) merhündür. Eger ol emrüñ şâhibi

ictihād ehli ise ya bu neş'ede veyāhuḍ neş'e-i āhīrede va'd-i İllāhī üzre elbet zühür itse gerekdür. Ve illā gāyeti hirmāndur. Kāle Te'ālā “*Ve men kāne fī-hāzihī a'mā fe-hüve fī'l-āhīreti a'mā*” hāşıl-ı budur ki insān 'amā-yı kılbuñ inkişāfına müste'iddür. Velākin ol perde dest-i ictihādla zā'il olur. Egerçi te'shīr Allāh Te'ālā'dandır. Anuñcün her kemālün zühürü ihtişāş bābındandır ki kāmīl olan kimesne anı kendi nefsine nisbet itmek gerekdür. Belki minnet-i İllāhiyye bābından olduĖın müşāhede kılmak gerekdür. Ve illā nākış u maħcüb olur. Ba'de-zā mısra'-i mezkūruñ iki vechi vardur. Ki biri haķıķate ve biri daħi tefe''üle maħmūldür. Ve bu ma'nā haķıķat olsa Őukre hāmīldür. Ve zıkrı taħdīş-i ni'met bābındandır. Ve tefe''ül olsa kabūl idüb kendi haddi üzerine ictihād gerekdür. Tā ki fāl olduĖı gibi haķıķati daħi zühūra gele. Buradandır ki evliyāda 'ucb ve Ėurūr ve sā'ir rezā'il olmaz. Ve bunda bir sırr-ı 'acīb daħi vardur ki sehābdan nāzil olan kaķarātuñ haķıķati deryā buħārından olub mebdē ve merci'i deryā olduĖı gibi feyz-i İllāhī Őūreti daħi böyledür. Zīrā zāhirde gerçi cānib-i sırdan rūħa, rūħdan kılbe nāzil olur. Velākin bu nüzūlden murād anuñ zühürüdür. Pes anuñ aşlı arz-ı isti'dāddadır. Pes isti'dāddan hāric nesne yokdur. Ve bunda remz vardur ki Őıfātıda olan keyfiyyet zatda yokdur. Zīrā maķar buħār Őūretinde degūldür. Ve sūlūk daħi egerçi devrīdür. Velākin aşlına rücū'a dek keyfiyyāt-ı muħtelife zühür ider ki aşlında ol nesneyi cūdā kılmak ol keyfiyyetle ŐabĖ itmekden ötürīdür. Fehmi Ėāmız nesnedür. Nazar eyle ki “*el-veledü sırrı ebīhi*” dinilmişdür. Ma'a hāzā Őuverde ihtilāf vardur. Eger ihtilāf olmasa tecelli-i Őānī 'ābeş olur. Te'ālā'llāhu (28a) “*'an-zālike 'uhuvven kebīrā*”. Ve bundan aħz olmur ki tecelliyāta nihāyet yokdur. Zīrā Haķķ'uñ 'adem-i nihāyeti anuñ daħi 'adem-i nihāyetini müstelzimdür. Egerçi zühürda tertīb vardur ki zihūrı def'i degūldür. Ve mā 'aleynā illā'l-belāĖ va'llāhü hüve'l-feyyāz.

98. Beytin Şerhi: (101a)

*“Devātum nūndur andan çıķubdur harf-i ma'nī heb
Bu ilhāmuñ maķāmı “Kābe ķavseyni ev ednā” dur”*

Devāt ve micre divit didüklerīdür. Nūn'dan murād noktadır ki mertebe-i eħadiyyetdür. Ya'nī “Ümmü'l-Kitāb” didükleri, aşl-ı kitābü'l-vücūddur. Nūn'la tesmiyye vech budur ki ol mertebe müctema'-i midādü'l-mevāddur. Ya'nī ne ķadar nuķuş-ı 'ālem var ise ol mertebede müctemi'dür ki Kātib-i Ezel anı yed-i Őun'ıyle elvāh-ı

esmâ üzerine nakşeylemiş ve hürûf u kelimât ve âyât u süveri tafsîl kılmışdır. Kâtib devâtdan ahz itdüğü midâd ile şahîfe üzerine (101b) hürûf ve emsâlini nakş ve tersim itdüğü gibi anuñçün ‘âlem-i kebirê nüşha-i âfâk ve ‘âlem-i şağire nüşha-i enfüs ve ikisinüñ sırrını cem’ iden Qur’ân’a “Nüşha-i Qur’ân” dinildi. Ba’de zâ kitâb ikidür. Ki birine kitâb-ı vücûd-ı haqîkî dirler. Ki anun hürûf-ı mücerredesi esmâ-i zâtiyye-i ehadîyye ve kelimâtı esmâ-i şîfât-ı vâhîdiyye ve âyât-ı esmâ-i ef’âliyye-i vâhîdiyye ve süver-i esmâ-i âsâriyye-i mazhariyyedür. Ve biri kitâb-ı vücûd-ı zillî dirler ki hürûf-ı ‘âliyyâtı şu’ûnât-ı gaybiyye ve kelimât-ı tammâtı a’yân-ı şâbite-i ‘ilmiyye ve âyât-ı müte’âliyyâtı haqâ’îk-i ervâhiyye ve mişâliyye ve süver-i kâmilâtı süver-i hissiyye-i ‘ayniyyedür. Ve bu iki kitâbuñ her birine “Kitâb-ı Mübîn” dirler ki ikisi de “*Lâ yemessühû ille’l-muṭahherûn*”da dâhıldür. Ya’nî Qur’ân-ı kavliyi muhdiş ve cünüb ü emsâli mess itmekden memnû’ olduğı gibi. Qur’ân-ı fi’liyi dağî hâdeş-i bâtın ehli mess ve idrâk itmekden maḥcûrdur. El-ḥâşıl insânda ṭahâret-i zâhire ve ṭahâret-i bâtına gerekdür ki ol ṭahâret ḥasebiyle mess-i Qur’ân muṭlakâ muraḥḥaş ola. Pes ekşer nâsuñ haqâ’îk ve ma’ârife ‘adem-i iṭlâ’ları, bâtınlarınuñ levs-i mâsivâ ile mütelevviş olduğındandır. Şöyle ki eger kevneyne lemḥa ḳalmasa ‘âlem-i haqîkat münkeşif ola düşer. Ve ta’alluḳât, ta’ayyün-i cismâninüñ âşarından olmağla bu te’ayyüni izâbe lâzım geldi. Ve bunuñ mu’zam-ı ḥicâbı ümür-ı ṭabî’yyedür ki ḥücüb-i zulmâniyyedür. Andan soñra ümür-ı rûḥâniyyedür ki ḥücüb-i nûrâniyyedür. Andan soñra dağî mertebesine göre perde vardır. Ve bunların mecmû’ı yetmiş biñ ḥicâbdur. Pes mādâm ki bu ḥicâblar münḥariḳ olmaya cemâl-i hüviyyet mütecellî olmaz. Egerçi ki ol mertebeye vüşülden evvel cemâl-i esmâ zâhir olmağdadur. Bu cihetdendir ki anı maḳşûd bi’z-zât kıyâs idüb berâziḳ ve ḳuyûdda ḳalurlar. Ve belki niceler mürted olurlar. (102a) Ve ilhâm-ı telkîndür ki bâtına râci’dür. Gâḥ bilâvâsiṭa ve gâḥ bi-vâsiṭa olur, vahy gibi. Ve ‘ulemâ bi’llâh te’eddüben kendi ḥâllerine ilhâm ve aḥvâl-i enbiyâya ‘aleyhimü’s-selâm vahy didiler. Nitekim enbiyâya göre da’vet ve evliyâya göre irşâd diyü iṭlâk eylediler. Ve “*Ḳâbe ḳavseyn*”den murâd maḳâm-ı vâhîdiyyet ve maḳâm-ı “*ev ednâ*”dan maḳşûd maḳâm-ı ehadîyyedür. Pes vâhîdiyyet şîfâta nâzır ve ehadîyyet zâta dâ’irdür. Ve ef’âl, ḥücübü’s-şîfâtdur. Nitekim şîfât dağî ḥücübü’z-zâtdur. Anuñçün perde-i ef’âli deride ḳılmadıḳça cemâl-i şîfât zâhir olmaz. Ve perde-i şîfâtı dağî ḥarḳ itmedikçe cemâl-i zât bâhir olmaz. Ve esmâ zâtla bile i’tibâr olunur. Pes anuñ rûtbesi şîfâtdan mu’aḥḫardur. El-ḥâşıl kemâl-i haqîkî ve cemâl-i zâtiye vüşül, derece derece şu’ûd itmek ile vücûda gelür. Nitekim emkinede ibtidâ Mescid-i Akşâ ziyâret olunur. Zirâ anda bir namâz beş yüz namâza bedeldür. Ba’de Ḥarem-i Nebevî ziyâret olunur ki anda bir ‘ibâdet, biñ ‘ibâdete bedeldür. Ba’de Ḥaremu’llâh ṭavâf

olunur ki anda bir tã'at, gayrı emkinede yüz biñ tã'ata bedel olur. Ve hılâfı ki ma'siyetdür. Aña kıyâs olma. Pes bu ziyâretde olan tertib, ef'âl ü şifât ve zât arasında olan tertibe remz ider. Huşuşan ki miķātuñ hârici, maħall-i âsâr u nefis, miķât mebd-e ef'âl ve ħarem menşe-i şifât u nefis, Ka'be merci'-i zâtdur. Ya'nî bunlara işâretdür. Anuñçün tecerrüd ve iħrâm lâzım gelmişdür. Pes şüretde, şürete vüşül için tecerrüd-i şürî lâzım gelicek, ma'nâda ma'nâya düħül için tecerrüd-i ma'nevî lüzümü bi-tariķi'l-evlâdur. Ba'de zâ bu ilhâmuñ maķâmı “*Kâbe kavseyni ev ednâ*” olmak şihhatinden kinâyedür. Zîrâ ol maķâma şeytân ve nefis düħül itmez. (102b) Egerçi ki fi'l-cümle maķâm-ı şifâta dâhil olur. Bu sebebdendür ki secdede şeytân i'tizâl ider. Zîrâ secde fenâyâ nâzırdur ki maķâm-ı zâta düħül itmek ba'de'l-fenâ'e'l-küllîdür. Velâkin Ka'be ki şüret-ı sırr-ı zâtdur. Aña şeytân düħül ider. Metâfa duħül itdüğü gibi. Zîrâ şüret ile sırruñ miyânında fark vardır. Pes fikr eyle ki secde her nerede vâķi' olsa insân ol maħalde ve ol demde maħzûz olur. Ve her nerede secde olmasa, Ka'be olursa da insân ol mekânda ve ol sâ'atde maşûn olmaz. Bu cihetden 'amera-i Ĥaremu'llâh olanlara gerekdür ki ħâllerine mağrûr olmayalar. Zîrâ bir kimse ki ħâmil-i nefis-i emmâre olsa Ka'be'yi kendine ħücre ittihâz itse bile müfid olmaz. Ve eger ħâmil-i nefis-i muţma'inne olursa Ka'be'nüñ ħâricinde bile 'ismete mağrûndur. Zîrâ enbiyanuñ 'aleyhimü's-selâm ma'sûm ve evliyanuñ ħaddese'llâhü esrârahüm maħfûz oldukları, şüret-i Ka'be ile muķayyed olmağla degüldür. Belki sırrına dâ'irdür. Pes şol kimse ki ehl-i ħalb ola ya'nî ħalbini vâcid ola, fâķid olmaya, aña her makân Ka'be ħükmünde olur. Pes Ka'be tarafına ħareket itmek ya vicdân-ı ħalb veyâ ħudâ-yı enbiyâ ve evliyâyâ iktidâ ve ittibâ' içündür. Anuñçün Ka'be âĥirü'l-menâzıldür. Hüviyyet-i zâtiyye âĥirü'l-maķâmât olduğı gibi. Ve bu tafşile nihâyet olmaz, zât ve şifâta nihâyet olmaduğı gibi. Pes “*ġâyetü külli ħareketin süķünun*” vefķınca ħalem bu maħalde vâķıf olmak lâzım geldi. Velâkin her meclisüñ âĥiri ħelvâ veyâ anuñ ħükminde bir lezîz nesne olduğı gibi bu meclis-i maħabbet ü 'ışk ve sözüñ pâyâmı daĥi şüret-i nazmda bir târiĥ-i mergûbla olmak lâzım geldi. Tâ ki nâzır olanlar bu ħelvâdan müteleziz olalar ve ħitâm-ı şerâb-ı ħaķiķide (103a) râyiĥa-i misk bulalar. Ve ol târiĥ budur ki keşide-i silk-i beyân kılmur:

Çıkdı bir ħatıf-ı gaybî didi Ĥaķķî târiĥ

Görmedi dide-i cân böyle Kitâbü'l-Envâr (1131)